

О.Ю. Мойсеєнко, к.ф.н. доц.

ДЕЕВФЕМІЗАЦІЯ СМЕРТІ В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ НАРОДІВ СХІДНОЇ АФРИКИ

Мовно-культурна картина світу є своєрідною вербальною інтерпретацією навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами. **Мета** статті полягає в дослідженні особливостей вербальної інтерпретації смерті в англomовній картині світу народів Східної Африки та визначенні її характерних рис порівняно з особливостями вербальної інтерпретації смерті в лінгвокультурних контекстах Великої Британії та Сполучених Штатів Америки.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження національно маркованих концептів у зіставному, міжваріантному плані при полінаціональному статусі мови в аспекті вивчення особливостей *полілінгвокультурної* моделі мовної картини світу. Смерть є універсальним концептом. Культурно специфічний зміст універсальних для будь-якого народу концептів, які пов'язані з позначенням етапів життя людини, є цікавим у філософському, мовному та культурологічному аспекті, оскільки вони пов'язані з феноменом мовної особистості. У лінгвокультурному контексті Східної Африки англійська мова виступає в ролі мови міжнаціонального спілкування. Особистісна ідентичність у Східній Африці визначається як полілінгвокультурна – особистість відчуває належність до кількох національних лінгвокультурних спільнот. Африканець сьогодні є живим злиттям культурних річок: з одного боку, традиційна культура з її притоками релігії, соціальної культури, мови, цінностей та світобаченням; з іншого боку, – християнська західна культура з її власними притоками [1].

Особливості територіальної та соціальної диференціації англійської мови в країнах Африки почали вивчатися з другої половини 20 століття. Серед дослідників – такі вчені, як О.Е.Семенець, П.Скандера, А.Бурегейя [2; 3; 4]. Досліджувалися основні відмінності варіантів англійської мови, які включали зміни в лексичному, граматичному та фонетичному складі мови, а також розвиток значень деяких лексичних одиниць англійської мови в таких країнах, як Кенія, Танзанія, Уганда. Проте вивчення особливостей сучасної англійської мови в лінгвокультурному контексті Східної Африки на концептуальному рівні відсутнє.

Об'єктом дослідження в даній статті стали фольклорні тексти, тексти англomовних прозових, драматургічних та поетичних творів сучасних письменників Східної Африки, а також тексти англomовних газет.

Смерть залишається однією з великих таємниць людства та однією з центральних філософських, релігійних і наукових проблем, вирішити яку людство намагається від початку своєї історії. Хоча смерть є природним завершальним етапом життя людини, тема смерті є комунікативним табу у багатьох лінгвокультурах, зокрема в британській та американській. Британський уряд навіть намагається сприяти відкритості теми смерті для того, щоб підготувати людей до кращого розуміння та сприйняття смерті [5].

У сучасному американському суспільстві відкрите обговорення проблеми смерті є також відсутнім, смерть сприймається як ворог, якого повинна перемогти сучасна медицина та сучасні технології. Англійська мова відображає цю ментальну боротьбу: люди *борються з хворобою, combat illnesses* або стають *жертвами хвороб, fall victim*. Евфемістичні висловлювання надають змогу дистанціюватися від дискомфорту, пов'язаного зі смертю. Люди, які вмирають, *no longer with us, have passed, gone to meet their Maker, bought the farm, kicked the bucket* і так далі [6].

Проте тема смерті є більш відкритою в лінгвокультурному контексті Східної Африки. Тема смерті широко представлена у фольклорі народів Східної Африки. Усна народна творчість у Східній Африці існує в декількох формах: це історії, які визначаються як *stories*, вони включають казки, легенди, міфи; в усній народній творчості дуже популярними є також пісні та прислів'я, загадки. Фольклор створюється різними мовами, оскільки в Східній Африці проживає близько 200 народностей, багато з яких мають свою мову. Англійською мовою фольклор представлений у навчальних посібниках для шкіл та в окремих виданнях. Таким чином, діти, які належать до різних етнічних спільнот, вчать фольклор та цінності різних народів у школі через англійську мову, оскільки англійською мовою викладають усі предмети, що сприяє формуванню певної мовної свідомості. Потрібно також відзначити, що підручники з фольклору однакові для трьох країн Східної Африки: Кенії, Уганди та Танзанії. Таким чином, діти мають можливість ознайомитися з традиціями та віруваннями народів трьох країн, які становлять союз країн Східної Африки, що сприяє формуванню спільного підґрунтя в світосприйнятті. На матеріалі фольклору тема смерті, її концептуальне та ціннісне значення в житті людини обговорюється в навчальних посібниках з усної літератури для молодших та старших школярів. Тема смерті в її філософському, психологічному та

культурологічному аспекті є також актуальною в сучасних англійських літературних творах письменників та поетів Східної Африки.

У своїй книзі *The Gender of Death: A Cultural History in Art and Literature* К. Гуске відзначає, що різні культурні контексти, різні групові погляди та індивідуальне ставлення створюють різні образи смерті. Це можуть бути жіночі або чоловічі образи, молоді чи старі, красиві або бридкі, які наводять жах чи спокушають. Фактори, які впливають на створення образу, включають міфологічні традиції, Біблію; стать образу може визначатися особливостями граматичного роду певної мови [7].

Результати дослідження, яке було проведено серед американських студентів, свідчать, що чоловіча персоніфікація смерті домінує, проте жіноча персоніфікація превалує в жінок. Студенти не назвали жодного єдиного культурного джерела їхніх образів, усі вони спиралися на різні джерела; студенти жіночої статі були схильні бачити смерть як ніжну та заспокійливу [8].

Образ смерті в уявленні народів Східної Африки є також варіативним. Коріння варіативності полягає в міфологічних розбіжностях між різними племенами Східної Африки. Наприклад, згідно з історією угандійського народу бакіга, смерть прийшла до жінки похилого віку в образі чоловіка, коли був голод. Чоловік був голодний і попросив їсти. Жінка пообіцяла дати йому хліба, якщо він надасть їй владу заарештовувати тих, хто буде красти фрукти з її будинку. На радість їй чоловік погодився. Проте так трапилося, що смерть була голодною і зайшла до жінки, щоб украсти фрукти. Коли жінка повернулася додому, вона побачила, що смерть в образі чоловіка була прикута до дерева. Смерть була налякана і тремтіла, оскільки розуміла, що не може звільнитися без допомоги жінки. Смерть пообіцяла ніколи не вбивати жінку, якщо та її відпустить. У той час, коли смерть була прикута до дерева, люди помирили і знову поверталися, унаслідок чого сталося перенаселення серед народності бакіга. Угода між жінкою та смертю була скріплена печаткою, і смерть була відпущена до людей. З тих пір, згідно з історією народу бакіга, якщо люди помирають, вони ніколи не повертаються назад:

Death was visibly shaken and terror-stricken; realizing that he could not gain his freedom without her help. He promised never to kill the old woman if she would release him. At this time, people were apparently dying and coming back to life, which resulted in over-population among the Bakiga [9: 44].

У цій історії смерть чоловічої статі. Важливо також відзначити, що смерть має всі характеристики людини: смерть може зголодніти, красти, бути наляканою та залежати від людини. У цій історії також

підкреслено значення смерті: коли смерть була прикута до дерева, відбулося перенаселення.

В історії племені масаї образ смерті відсутній, проте стає зрозумілим, що причиною появи смерті є помилка людини. Помилка людини стає також причиною появи смерті в міфології народу календжін. Проте творцем смерті стає гроза, яка має образ чоловіка. Чоловік–гроза розсердився на людину за те, що та помилково вбила його сина. Таким чином, смерть народилася не завдяки якимось містичним силам, а є також наслідком дій людини [9: 45].

Концептуальне значення смерті реалізується також у поховальних піснях (*funeral song, dirges*). Пісні та танці, які супроводжують похорон людини, змінюються від спільноти до спільноти; у деяких спільнотах (*communities*) пісні різняться залежно від віку та соціального статусу людини, яка померла. Аналіз пісень дозволяє простежити особливості інтерпретації смерті різними народностями. У деяких спільнотах смерть не просто приходить сама: вона викликана або злим духом, або людиною. В інших смерть не розглядається як фінальна точка життя. Життя – це безкінечний процес, коли люди помирають, вони просто трансформуються у світ духів. Проте в усіх піснях хоч і наявне розуміння смерті як чогось неминучого, проте втрата людини стає горем не тільки для родини, а й для всього племені. Смерть – це час печалі та суму, тому що вона забирає близьких та коханих з живих. Наприклад, у пісні з району Вангому розкриті соціальні та релігійні цінності спільноти, якій належить ця пісня. Смерть розглядається як подія, яка турбує всю спільноту. Співак звертається до *clansmen*, тобто до всієї спільноти, оскільки за дітей померлого відповідальність несе весь клан:

Clansmen

Nang'ole is our child

He is the survivor

He lives at Kamusinda,

Amongst the people (Akivago K., Odaga A., p. 79).

Хоча смерть у народності вангому є також поняттям, що належать в англійській мові до середнього роду та визначаються *it*, вона персоніфікується: смерть стукає у двері для того, щоб з'їсти людину:

The day death comes to eat me

Where will I go?

The day it will knock on my door,

Which way will I take?(Akivago K., Odaga A., p. 79).

Ритуали захоронення мертвих посідають важливе місце в культурі народів Східної Африки. Наприклад, у народності лухуйо людина, яка помирає, ділиться м'ясом цапа зі своїми рідними та односельчанами. Смажене на відкритому вогні м'ясо цапа, *nyata choma*, є традиційною

стравою у Східній Африці. Її подають на одному тарелі, декілька людей їдять цю страву разом, оскільки таріль символізує дух єднання. Після того, як людина померла, її хоронять на садибі родини; місце захоронення стає святим. Після похорону всі, хто мали до нього стосунки, повинні поголити голову; церемонія завершується спільним обідом з *nyama choma*. Слід відзначити, що назва *nyama choma*, яка походить з мови кісуахілі, входить до ряду інших запозичень з мови кісуахілі, що відомі практично в усіх лінгвокультурах світу й репрезентують Східну Африку:

The words, most of which have Swahili origin, have been embraced in all corners of the world. Mention words like hakuna matata, jambo, safari, nyama choma and harambee across the world and immediately Kenya comes to mind (The Standard, 04.07.2009).

Сучасний африканський філософ та культуролог Д. Мбуру відзначає, що в міфології африканських народів світ поділений на три сфери. Перша з них – місце, де живе Бог, друга сфера – земля, де живуть люди, третя сфера – підземний світ, де живуть душі померлих, які визначаються як *living dead*. Джеймс Мбуру стверджує, що у взаємодії між цими сферами та людиною полягає принцип безперервності світу:

Death is one of the dissonances of life that is part of this continuous process. Life and death form part of humanity as a harmonious entity with the world [9: 46].

Таким чином, словосполучення *living dead* набуває концептуального значення в лінгвокультурному контексті Східної Африки. Притулком для померлих стає земля. На гештальтній метафорі *EARTH* ґрунтується поховальна пісня народності гномі, Танзанія. В основі гештальтної метафори лежить мапування, що відбувається через сприймання події гештальтно, цілісно, подібно до фіксації певної дії в наочній картинці [10:13]: *DEATH-EARTH*. Пісня народності гномі є однією з найвідоміших, вона представлена в багатьох навчальних посібниках з усної літератури та в окремих виданнях з усного фольклору. *EARTH* зображено ненаситною, завжди голодною, вона завжди очікує на нові жертви як людей, якого б соціального статусу вони не були, так і тварин, *the earth does not get fat*:

The earth does not get fat.

It makes an end of those who wear the head plumes

We shall die on earth....

The earth does not get fat.

It makes an end of chiefs

Shall we all die on earth?.....

The earth does not get fat.

It makes an end of royal women

Shall we all die on earth? (Akivago K., Odaga A., p. 79).

Мета поховальних пісень – підготувати всіх до думки, що всі смертні. Такі пісні також співають у церквах. У пісні звучить звертання до *EARTH*. Основною ідеєю стає ідея, що всі люди смертні:

Listen O earth. We shall mourn because of you.

Listen O earth. We shall die on the earth.

Listen O earth, the sun is setting tightly.

We shall all enter the earth (Akivago K., Odaga A., p. 81).

Таким чином, у фольклорі народів Східної Африки концептуалізується прагматичний підхід до розуміння смерті: визначене практичне значення смерті, причина смерті полягає в природі людини, проте смерть – це завжди сум. Сучасні поети, виховані на традиціях своїх народів, у своїх поезіях відтворюють ідеї своїх предків, даючи навіть більш категоричні оцінки смерті. Вони відверто стверджують, що не бояться смерті й кидають їй виклик: смерть визначається як дурна, *stupid death*:

You stupid death

You can't scare me

For when you strike

It is so that I can live? (Mwagaza, Kakandi Mutuka, Dear Death, p.47)

Важливо також відзначити, що смерть розглядається як відпочинок. *I'll rest*, стверджує Мутака Каканді. У цьому твердженні імплікується розуміння смерті як темпорального явища:

But above all

If I must die

Then death will be a tool

For my trust is strong

In your bosom God

I'll rest (Mwagaza, Kakandi Mutuka If I must, p. 8)

Смерть викликає сум, проте є розуміння того, що батьки продовжують своє життя в дітях, тобто існує взаємозв'язок поколінь: *I am my father and my son*.

My father's dead life still lives in me,

He lives in my son, my father,

I am my father and my son (An Anthology of East African Poetry, Indangasi Henry The Death of My Father, p. 75)

Програмним став вірш *A Taxi Drive on His Death*, представлений у навчальному посібнику для молодших класів. Водій таксі розуміє, що його робота дуже небезпечна, він упевнений у тому, що одного дня загине трагічною смертю, яку в подробицях, застосовуючи пряму номінацію, описує у вірші: *who pick up my bones, my blood under the metal*.

*Thus I shall die; not that I care...
They shall say, I know, who pick up my bones,
“Poor chap, another victim to the ruthless machine”. –
Concealing my blood under the metal [11:84].*

Таким чином, смерть у лінгвокультурному контексті Східної Африки не має сильного емоційного та психологічного навантаження жаху. Тема смерті обговорюється зі шкільних років. Саме тому вербальна реалізація концепту DEATH має більш низький ступінь евфемізації, ніж у західному контексті. Наприклад, пряма номінація смерті використовується в діалогічному мовленні, яке репрезентоване в сучасній прозі та драматургії:

“Daughter of Podlo”, he addressed her. The bitterness that I sense in your words will make you ill, and you will die and live me here alone. Control your temper and be calm (Ogot G. The Strange Bride, p. 8).

*Lekindo: This is Lerema’s son:
for a Lerema does not die.
Is that reason enough to condemn
This girl, our agemate, to such a marriage?
We are for life.
And death we shall destroy,
Even in Wanga’s shrine (Bukenya A. The Bride, p. 54).*

У газетному дискурсі смерть також вербалізується одиницями прямої номінації:

*A ‘boda boda’ ride that drove father and son to their death
Hundreds of riders and their passengers have ended up dead, or badly injured (The Standard, 23.09.2009).*

Boda boda позначає мотоцикл. Таку назву він отримав на кордоні між Кенією та Угандою, оскільки відстань між двома кордонами є великою і мешканці використовували мотоцикли, щоб перетинати кордони. Власники мотоциклів пропонували послуги перевезення та закликали пасажирів вигуками: *From boarder to boarder. Boda boda* є дуже поширеною назвою для цього виду транспорту.

Лексична одиниця *death* у текстах газет може підсилюватися психологічно навантаженими одиницями для створення ефекту трагічності:

When death came calling, but failed to snatch any. It took a split second decision by brave Paul Karuri to save not only his life, but also those of his 47 passengers from blood-thirsty bands of tribal warriors at the weekend (Daily Metro, 01.15. 2008).

Широке використання синонімів до слів *death* та *to die*, які визначаються як евфемізми, спостерігається в оголошеннях про смерть, у газетних рубриках, які мають назви *obituaries*, *transition* або

celebrating life. В оголошеннях про смерть, де висловлюється сум рідних та близьких з приводу смерті людини, уживаються поряд з прямими номінаціями (наприклад, *died of stroke, death has occurred*) такі синонімічні висловлювання до лексичної одиниці *to die*: «*sadly passed away*»; «*you were called by Almighty*»; «*you left us so suddenly without even saying goodbye*»; «*went to be with the Lord*»; «*it is humble acceptance of God's will that we announce the passing on to glory*»; «*we regret to announce the departure of*»; «*we regret to announce the sad demise of*» (The Standard, Daily Monitor, The EastAfrican).

Проте в оголошеннях про смерть рідних та близьких синоніми використовуються не для того, щоб дистанціюватися від дискомфорту, пов'язаного зі смертю, а для того, щоб підсилити емоційний стан суму рідних та близьких і висловити повагу до померлої людини.

Символічним є вірш невідомого африканського поета *Death*, де поет звертається з заповітом поховати його під тінистим деревом на ринку, щоб чути барабани та відчувати танець.

*When I die, don't bury me under forest trees,
I fear their thorns.*

Bury me under the great shade trees in the market,

I want to hear the drums beating

I want to feel the dancer's feet (African Poetry, p. 34).

Поет створює сильні культурологічні образи, які є ядреними для культурного простору народів Африки. Д. Мбуру відзначає, що африканський танець має епістемологічну функцію. Через символічні та драматичні голоси та рухи танці стають тим інструментом, за допомогою якого люди пізнають цінності та оцінюють їх [9].

Отже, у процесі концептуальної інтеграції англійської мови в лінгвокультурному контексті Східної Африки спостерігається деевфемізація у вербальній інтерпретації смерті в англійській картині світу народів Східної Африки. Коріння деевфемізації смерті полягає в етнокультурній свідомості народів Східної Африки.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей англійської картини світу народів Східної Африки. Перспективи полягають у необхідності подальшого дослідження національно маркованих концептів у зіставному, міжваріантному плані для подальшого розкриття лінгвістичного феномена полілінгвокультурної моделі мовної картини світу.

Література

1. **Isiguzo A. I.** African Culture and Symbolism: A Rediscovery of the Seam of a Fragmented Identity [Електронний ресурс] / Andrew Ifeanyi Isiguzo // Seminar Papers [“Symbols in Cultures and Identities in a Time of Global Interaction”], September 15-November 10, 2005, Washington, D.C. – Режим доступу до статті: <http://www.crvp.org/seminar/05-seminar/working%20sessions.htm>
2. **Семенец О.Е.** Социальный контекст и языковое развитие: [монографія] / Олег Евгеньевич Семенец – Київ: Вища школа, 1985. – 173с.
3. **Skandera P.** Drawing a Map of Africa: Idioms in Kenyan English: [монографія] / Paul Skandera – Tübingen: Narr, 2003. – 225p.
4. **Buregeya A.** Aspects of the Vocabulary of Kenyan English: an Overview / Alfred Buregeya // Occasional Papers in Language and Linguistics / Editor Alfred Buregeya. – Kenya: University of Nairobi. – 2007– Volum 3. – P.1-32.
5. **Colville L.** U.K. Hopes to Conquer Death’s Taboo [Електронний ресурс] / Liz Colville // Health Articles, FindingDulcinea, July 18, 2008. – Режим доступу до статті : <http://www.findingdulcinea.com/news/health/July-August-08/U-K--Hopes-to-Conquer-Death-s-Taboo.html>
6. **Patricelli K.** Death and Dying Introduction [Електронний ресурс] / Kathryn Patricelli // Mental Help Net, March 7, 2007. – Режим доступу до статті : http://www.mentalhelp.net/poc/view_index.php?idx=about
7. **Guthke K. S.** The Gender of Death: A Cultural History in Art and Literature [monograph] / Karl Siegfried Guthke // Cambridge: Cambridge UP, 1999 . – 297p.
8. **Kastenbaum R., Herman C.** Death Personification in the Kevorkian Era / R. Kastenbaum, C. Herman / Death Studies / editor Robert Neimeyer. – Philadelphia, 1997. – Vol. 21 Issue 2. – 115-130 p.
9. **Mburu J.N.** Thematic Issues in African Philosophy [monograph] / James Ndungu Mburu – Nairobi: Acacia Publishers, 2003. – 107p.
10. **Близнюк О.О.** Концепти життя і смерть: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Олена Олександрівна Близнюк; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2008. – 23 с. 11.
11. **Bukenya A.** Oral Literature / Austin Bukenya, Muigai Wa-Gachanja – Nairobi: Longhorn Publishers (K) Ltd, 2007. — 127с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Akivago K. Oral Literature. / Kichamu Akivago, Bole Odaga. – [18th ed.] – Nairobi: East African Publishers Ltd, 2004. – 134 p.
2. Mwangaza. The Journal of the Literature Students’ Association. Volume 2 Number 1 July 2003. – 48p.
3. An Anthology of East African Poetry / [edited by A.D. Amateshe] –Essex: Longman Group UK Limited, 2003. – 127с.
4. Ogot G. The Strange Bride / Grace Ogot. – Nairobi: East African Educational Publishers Ltd., 2006. – 153с.
5. Bukenya A. The Bride / Austin Bukenya. – Nairobi: East African Publishers Ltd., 2006. – 59 p.
6. African Poetry / [edited by Ulli Beier] – Cambridge: Cambridge University Press, 1966. – 80 с.

7. The Standard. – Newspaper – <http://www.eastandard.net/>

Статтю присвячено дослідженню особливостей вербальної інтерпретації смерті в англомовній картині світу народів Східної Африки. Дослідження дозволяє зробити висновок, що характерною рисою є деевфемізація смерті, причини якої полягають в особливостях етнокультурної свідомості народів Східної Африки.

Ключові слова: *деевфемізація, концепт, англомовна картина світу, етнокультурна свідомість, Східна Африка.*

Статья посвящена исследованию лингвокультурных аспектов вербальной интерпретации смерти в англоязычной картине мира народов Восточной Африки. Исследование позволяет сделать вывод, что характерной чертой вербальной интерпретации смерти является деевфемизация смерти, причины которой заключаются в особенностях этнокультурного сознания народов Восточной Африки.

Ключевые слова: *деевфемизация, концепт, англоязычная картина мира, этнокультурное сознание, Восточная Африка.*

The paper considers the linguistic and cultural aspects of the verbal interpretation of death in the English language picture of the world of the people of East Africa. The research allows to make the conclusion that the peculiar feature is the de-euphemisation of death which stems from the peculiarities of the ethnocultural world view of the people of East Africa.

Key words: *de-euphemisation, concept, the English language picture of the world, ethnocultural world view, East Africa.*